

Henri Nathansens vej til zionismen

I Henri Nathansens teaterstykke *Indenfor Murene* lever troen på, at udvikling og tolerance vil løse problemerne med antisemitisme. I virkelighedens verden havde Nathansen tilsyneladende en anden mening. Historiker Arthur Arnheim beskriver her, hvordan Nathansen i mellemkrigstiden blev mere og mere overbevist om, at det var zionismen, som var løsningen på det jødiske folks problemer.

Af Arthur Arnheim

I år er det 100 år siden, Henri Nathansens skuespil *Indenfor Murene* fik sin førsteopførelse på Det Kongelige Teater. Siden har stykket været genoptaget talrige gange. Det har været vist på udenlandske scener og er blevet omdannet til musical. Det danske publikum har taget det til sig, tiltrukket af den hygge, som det jødiske familieliv udstråler, men der er al mulig grund til at se det som noget andet og mere, nemlig som en beskrivelse af de problemer, som jøder i Danmark og ude i verden fandt sig konfronteret med i begyndelsen af det 20. århundrede. Det var spørgsmålet om at overleve med en jødisk identitet, stillet over for den integration i samfundet, der havde udviklet sig til fuldstændig assimilation, samtidig med at man til stadighed måtte udstå et voksende jødehad.

Henri Nathansen hørte til den generation af danskere, der var stærkt påvirket af den kulturrevolution, som brødrene Brandes ledede. Han hørte til de liberale og progressive intellektuelle, der arbejdede for de langt mere end hundrede år gamle idealer, som Den Franske Revolution i 1789 havde introduceret. *Frihed og lighed* skulle nu gennemgribende og reelt indgå i samfundets liv. Det var netop ligheds-

begrebet, der havde fået reelt indhold for jøderne, da de i 1814 havde opnået borgerlig ligeberettigelse i det danske samfund.

I *Indenfor Murene* er det lægen Hugo, der er stykkets ræsonnør. Det er ham, der uddrager konklusionen af det, som er vist på scenen. Den er helt i overensstemmelse med tidens klippefaste tro på, at det uovervindelige "fremskridt" vil få bugt med jødehadet og at "tolerance" fra både jøders og ikke-jøders side vil løse alle problemer.

Men var dette nu også Henri Nathansens egen holdning? Ser man på Henri Nathansens aktiviteter i årene omkring 1. Verdenskrig, får man et andet indtryk af hans opfattelse af jødernes situation.

I en tale, holdt den 27. november 1918 ved et protestmøde i København i anledning af pogromer i Polen, omtalte han en episode, der udspillede fire år tidligere ved verdenskrigens udbrud. Han deltog i en middag i et ikke-jødisk selskab. De tilstedeværende var meget oprørte over tyskerne overfald på Belgien. Nathansen gengiver episoden således:

"Værten, en gammel Officer, rejste sig og i varme bevægede Ord protesterede han mod den Vold og den Udaad, der var begaaet mod det lille heroiske Folk. En efter en rejste gæsterne sig og gav hans Ord og Standpunkt deres fulde og henrykte Tilslutning. Stuen var et Brus af almenmenneskelig Forstaaelse og Retfærdighedsfølelse. Kun en sad tavs – jeg. Officeren spurgte da, om Nathansen ikke havde nogen Kommentar.

Da rejste jeg mig og sagde: Jeg føler det samme som De og de Andre i denne Kreds, men hvad vil De have jeg skal sige? Er det noget nyt for mig, noget uhørt? I Aarhundreder har mit Folk maattet lide, en Verden var dets Fjende, ingen dets Ven. Nu rejser Verden sig i berettiget Harmen og Afsky, fordi et Folk er blevet forurettet, grusomt og uskyldigt forurettet. Hvert enkelt Menneske i Verden føler sig krænket, saavel som oprørt paa Broderskabets Vegne. Hvor var Harmen og Afskyen henne, naar det gjaldt mit folk? Hvem følte sig saaret, krænket og oprørt i sin Menneskelighed, naar han hørte om Rædslerne, der Dag efter Dag, Aar efter Aar hjemsøgte et Folk i Aarhundreder, et Folk uden Land, uden Ret til Hjælp, uden Ven.

Fordi de alle har tiet gennem Aarene og tier den Dag i Dag til mit Folks Lidelser og Ulykker, tier jeg nu i Aften. Det De har følt en kort Tid i Deres Liv, bag hvilket der stod en Verden af Sympati, det har jeg følt hele mit Liv og Slægter før mig overfor et Folk, bag hvilket stod en Verden af Fjendskab, Ufølsomhed og Foragt."

Man kan kun gætte på, hvordan tilhørerne reagerede på denne tale. De har formentligt både været forbavsede og skeptiske. I generationer havde den danske offentlighed lært at betragte jøder i Danmark som danskere, blot med en anden religion. Nathansens omtale af jøder som et folk har sandsynligvis virket arkaisk, som noget der greb tilbage i fortiden og dermed undergravede troen på fremskridtet. For Nathansen var opfattelsen af jøderne som et folk lige det modsatte af en tilbagegriben

til fortiden. Den var grundlaget for en politik, der skulle føre jøderne frem til en bedre fremtid. Den var baseret på en vurdering af jødernes situation, den som omverdenen kaldte "det jødiske problem", men – som for jøderne – førte til zionismen.

Nathansens vej til zionismen havde været en langsom proces. Henri Nathansens første forsøg på at finde et jødisk ståsted blev gjort lige efter århundredskiftet. Da havde han i en periode tilknytning til og et vist samarbejde med forfatteren Louis Levy. Man kan ikke karakterisere Levy som zionist, men han havde adopteret nogle af zionismens idéer. Først og fremmest den, at jøder måtte optræde selvbevidst og med forståelse af, hvad de kunne betyde for verden, hvis de optrådte som et enigt folk. De kunne blive den store fredsstifter mellem folkene. Levy var en impulsiv person, Nathansen hørte til de mere eftertænksomme, så et egentligt samvirke kunne ikke blive til noget.

Omsvinget i Nathansens selvforståelse som jøde og forståelsen af det jødiske folks problemer kom med den store bølge af jødiske immigranter fra Østeuropa. Deres sprudlende kulturelle og politiske aktiviteter stod i skærende modsætning til den vegetative leveform hos de danske jøder, som han i øvrigt altid havde set skævt til. Det har sikkert også tiltalt ham, at nogle af disse østeuropæiske jøder kunne praktisere en jødedom med kun en fjern tilknytning til det religiøse. De sigtede mod en slags sekulær jødedom med basis i østeuropæisk, jiddisch kultur og/eller i zionismen.

Der er ringe tvivl om, at Nathansen, der var ateist, havde svært ved at finde sig tilpas i det dansk-jødiske samfund, der formelt var et religionssamfund. I zionismen fandt han en anden form for jødisk tilhørsforhold, som han kunne identificere sig med. Det var derfor helt konsekvent, at han blev en af initiativtagerne til dannelse af *Foreningen af 1930*. Foreningens formål var at fremme et "systemsifte" i det jødiske samfund, der var helt domineret af de gamle dansk-jødiske familier, der førte en passiv po-

litik, som uvægerligt ville medføre en langsom død for jødedommen i Danmark.

Ved det møde, som blev afholdt ved etableringen af *Foreningen af 1930*, holdt Nathansen en tale, der var en programmerklæring. Her bebrejdede Nathansen samfundets repræsentantskab, at det holdt samfundet isoleret fra de åndelige strømninger i den store jødiske verden. Han anklagede ledelsen for at sabotere det jødiske kulturliv i Danmark og lod angrebene kulminere i krav om ændringer i de jødiske skolers undervisning, så at ”jødisk ånd og kultur” kunne komme til at præge denne.

Det har været en svær skuffelse for Nathansen, at foreningen ikke formåede at få gennemført det ønskede systemskifte. Oppositionen var for svagt funderet og kunne slet ikke hamle op med det stærke, veletablerede establishment.

Mere tilfredsstillende for Nathansen blev hans arbejde for den zionistiske sag.

Det var af største betydning for den zionistiske sag, at europæiske politikere og skribenter, kendt i en bredere offentlighed, tog til orde for oprettelsen af en jødisk stat. Nathansen modtog således en opfordring til at møde op på fredskonferencen i 1919 for at tale zionismens sag. Han opfattede det som en ærefuld opfordring, men måtte dog afslå, formentlig fordi han på dette tidspunkt endnu ikke helt havde afklaret sit standpunkt.

Senere, i 1931, fik han en opfordring til at repræsentere danske zionister på årets internationale zionistkongres i Basel, og nu var han villig til at være med. Bekræftelsen på, at han hørte til i zionisternes kreds fik han netop gennem sin deltagelse i zionistkongressen i 1931. Mødet med zionister fra alverdens lande gjorde et overvældende indtryk på ham. Nathansens oplevelser på rejsen hjem kunne kun bestyrke hans tro på zionismen som vejen frem for det jødiske folk. Han rejste hjem over Tyskland. Her så han de første tegn på den fremstormende nazismes

jødehad. Hans afsked i Berlin med de zionistiske venner bragte forudannelser om den kommende katastrofe. Og katastrofen kom. For Nathansen skete det i oktober 1943, hvor han, som alle andre jøder i Danmark, blev fordrevet. Han blev flygtning og måtte således dele skæbne med de jøder, hvis sag han gennem mange år havde talt.

Han tog ophold i Lund, og her begik han i 1944 selvmord ved at kaste sig ud fra en balkon på Grand Hotel, hvor han boede. Han efterlod sig ikke noget skriftligt, der forklarede den desperate handling. Den er dog ikke svær at forklare. Dyb depression må have præget hans sidste år. Her i begyndelsen af 1944 så det ud, som om alt det, han havde arbejdet og kæmpet for, ikke var lykkedes. Anelsen om udslættelsen af Europas jøder blev for meget at bære.

Få år efter Nathansens tragiske død oprettedes staten Israel, og en base var dermed skabt for en genopblomstring af ”jødisk ånd og kultur”. At Nathansen ikke kom til at opleve det, gjorde hans skæbne så meget mere tragisk.

Henri Nathansens plads i dansk-jødisk historie er beskrevet i den omfattende *Jødernes Historie i Danmark*, som forfatteren af denne artikel har skrevet, og som forventes udgivet næste år.

LITTERATUR

Louise Arnheim: ”Henri Nathansens forhold til zionismen” i *Tidsskrift for Jødisk Historie nr. 30*, 1990.

Tine Bach: *Mellem drøm og virkelighed*, Dansk Zionistforbund, 2002.

NOTER

¹ Talen blev trykt i 1919 og udgivet af Den Zionistiske Organisations Københavnske Bureau.

² Se note 1.

³ Manuskriptet findes i Henri Nathansens arkiv, Det Kgl. Bibliotek.